

A délvidéki magyar irodalomról

Balázs-Arth Valériának

Másfél évvel a trianoni békeszerződés becikkelyezése előtt a szövetséges hatalmak által megszállt dél-magyarországi területeken, Bács-Bodrog és Torontál vármegyében, Baranya jelentős részében, a Muravidéken s a Muraközben a szerb katonaság a világháború éveiben megalakult délszláv nemzeti tanácsok segítségével hozzájárított a magyar államrend és a magyar társadalmi-gazdasági intézményrendszer megsemmisítéséhez. Fölszámolta a magyar közigazgatást, elbocsátotta állásukból a magyar főtisztviselőket, ideiglenesen vagy véglegesen bezárta a magyar iskolákat, s a közhivatalokban megtiltotta a magyar nyelv használatát. Hasonlóképpen ideiglenesen vagy véglegesen betiltotta a magyar lapokat s a magyar közművelődési és társadalmi egyesületeket is, kisajátította a magyar pénzügyi tartalékokat, elkobozta az egyházi és alapítványi vagytonokat, s több tízezer magyar állampolgárt csendőri kísérettel kiutasított az országból. A kiutasítottak között szembeötlően sok volt az értelmiségi.

A félmillió lélekszámú délvidéki magyarságnak az első világháború előtt többé-kevésbé megfelelő iskolahálózata és viszonylag fejlett regionális sajtója volt, egyéb művelődési intézményekben azonban nem bővelkedett. Tetézte a gondokat, hogy Budapest már a századforduló előtt is nagy felszívó erejű irodalmi központként működött, a délvidéki születésű magyar írók legjobbjai (Herczeg Ferenc, Papp Dániel, Kosztolányi Dezső, Csáth Géza) Budapesten alapozták meg országos hírnevüket, miként akkoriban a legtöbb magyar író, s nem volt okuk arra, hogy vidéki keretek közé térjenek vissza.

A helyi hagyományokat őrző és helyi intézményrendszerre épülő magyar tájirodalom hiánya Trianon után vált középponti kérdéssé a Délvidéken. Lezárultak a határsorompók, s az utódállamokban élő magyaroknak szellemi önellátásra kellett berendezkedniük. 1933 szeptemberében, Szirmai Károlynak írt levelében Németh László helyesen állapította meg: "Külön sorsoknak külön irodalom kell, s a Vajdaság egy darab elszakadt magyar sors, amelynek meg kell találnia a maga teljes

garnitúra íróját – ha nem is állíthat minden helyre elsőrangú erőt. (Valamivel magasabb fokon ez az egész magyar irodalom s minden kis irodalom helyzete s létjoga.)".

A királyi Jugoszláviában nem volt anyagilag megalapozott irodalmi könyvkiadás az elcsatolt Délvidéken, s a tiszavirág életű folyóiratok nem ösztönözhatték a tervszerű, folyamatos irodalmi alkotómunkát. Hosszú éveken át csak a szabadkai *Bécsmegyei Napló* (1929-től *Napló*), az újvidéki *Délbácska* (1929-től *Reggeli Újság*) és a becskerekeli *Torontál* (1930-tól *Híradó*), néhány alkalmi kiadvány, kalendárium és évkönyv adott tágabb teret a szépirodalomnak.

A könyvek jelentős része ötletszerűen, egy-egy nyomda támogatásával vagy magánkiadásban jelent meg, csekély példányszámban. Hivatásos magyar színház hiányában s a terjedelmileg is korlátozott közlési lehetőségek következtében a két világháború között magyar színmű és regény csak elvétve született a Délvidéken; a vers, a tárca és az újságnovella volt az uralkodó műnem. Részben az irodalmi termés jellege folytán szilárd értékrendet követő műbírálatok és elemző tanulmányok nem készültek, az irodalomról való gondolkodás csupán alkalmi vitacikkekben adott hírt magáról.

Az államfordulat után a délvidéki magyar lapokban továbbra is a századvégi almanachlira és az anekdotázó, szentimentális vagy népies hangnemű kispóza jellegtelen darabjai láttak napvilágot, mintha mi sem történt volna. Ezek - kevés kivétellel - tematikailag sem jelezték az államföldrajzi-politikai változásokat.

A Ferenc József-kor délvidéki írásteveői, akik a világháború után is folytatták munkájukat (Milkó Izidor, Borsodi Lajos, Ambrus Balázs, a húszas évek első felében Szenteleky Kornél és többen mások), kozmopolita szellemben írtak, nem tekintették feladatuknak a helyzettudatosítást.

A két világháború között jórészt e meghaladott ízlésvilágot tükröző, kisközösségi hatósugarú, műkedvelő szintű írásbeliség az, amelyet feltételelesen délvidéki magyar literatúrának nevezhetünk, azzal, hogy a hiányzó

értékek pótlására néhány újság a kortárs magyar írók kisebb terjedelmű műveit másodközlésben publikálta – a *Bácsmegyei Napló* például Kosztolányi írásait.

A húszas évek elején időleges változás következik be a délvidéki magyar szellemi életben. Kun Béla Tanácsköztársaságának 1919 augusztusában, két évvel később pedig a megszálló szerb katonaság által ütköző kisállamként működtetett Pécs-Baranyai Szerb-Magyar Köztársaságnak a bukása után (a szerbek a trianoni békeparancsot is semmibe vették) pesti, szegedi és pécsi politikai menekültek érkeznek a szabadkai, becskerekai és az újvidéki magyar szerkesztőségekbe, s elindítják az irodalmi avantgárd első hullámát a Délvidéken. Lapokat indítanak (*Út, Fáklya, Magyar Újság*), kiáltványokat fogalmaznak meg és előadóesteket szerveznek (egy alkalommal illatkoncertet is) a nemzetek fölötti, új művészeti forradalom népszerűsítésére – az iskoláitól és művelődési intézményeitől megfosztott, elszigeteltségben, nemzeti elnyomatásban és lelki bénultságban élő "közönségnek". A pécsi menekültek egyike, Csuka Zoltán ekkor még így fogalmazott: "Nem magyar kultúrát adunk, de kultúrát magyar nyelven!"

A még csak sajtóvitákban körvonalazódó kisebbségi magyar irodalom eszmei és esztétikai megújítására tett első avantgardista-internacionalista kísérletek törvényszerűen érdektelenségbe, közönybe fulladnak.

Néhány év elmúltával Csuka Zoltán felismeri azt, hogy a kisebbségi élethelyzet másféle írói magatartásra kötelez, másfajta irodalmi fellépést sürget, mint amire ő maga, avantgardista-internacionalista írói társai és a munkásmozgalom osztályharcot hirdető publicistái kísérletet tettek. Avantgárd költészeti eszményét nem adja fel, *Út* c. aktivista folyóiratának megszűnése után azonban szervezőmunkába kezd: állandó fórumot igyekszik teremteni a délvidéki magyar íróknak, világnézeti és irodalmi megosztottságaikra való tekintet nélkül.

E törekvésének első jeleként 1926-ban *Revü* címmel kulturális hetilapot indít Újvidéken, majd pedig az általa szerkesztett szabadkai hetilap, a *Képes Vasárnap* kiadásában 1928-ban *Kéve* címmel antológiát jelentet meg a délvidéki magyar költők műveiből. Ugyancsak 1928-ban a *Képes Vasárnap* mellékleteként, *Vajdasági írás* címmel folyóiratot indít, amely 1929-ben önálló kiadvánnyá válik.

A hetilap két számát az ügyészség elkobozza, a *Képes Vasárnap* csődbe megy, Csuka azonban továbbra sem télenkedik, s eléri azt, hogy az újvidéki *Reggeli Újság* 1930 decemberétől 1933 áprilisáig előbb kéthetenként, majd hetenként *A Mi Irodalmunk* címmel terje-

delmes irodalmi melléklettel jelenjék meg. Végül, 1932-ben, célratörő háttértárgyalások útján megteremti a feltételeit annak is, hogy nyomdába kerüljön a *Kalangya*, amely tizenkét éven át a délvidéki magyar irodalom középponti jelentőségű folyóirata lesz.

Csuka közbenjárására mindhárom esetben Szenteleky Kornél látja el a szerkesztői teendőket. Ezekben az években Szenteleky a legelismertebb, legtekintélyesebb délvidéki író, s ekkor már ő maga is az erők összefogását s a sorsvállaló, kisebbségi öntudatú és közösségi érdekű irodalom megteremtését tartja fontosnak. A *Bácsmegyei Napló* vezetőinek kivételével szinte minden számottevő irodalmárral baráti a kapcsolata, s műveltsége és tájékozottsága révén ő a legalkalmasabb az útmutató-irányadó szerepre.

Csuka Zoltánt 1933-ban kiutasítják Jugoszláviából, ugyanez év őszén a magyar lapok nekrológokban búcsúztatják Szentelekyt, a délvidéki magyar írók azonban szellemi otthonra találnak a *Kalangya* műhelyében, amelynek Szenteleky halála után Szirmai Károly, a háború éveiben pedig Herceg János a szerkesztője.

Az államfordulatot követő lassú öneszmélés eredményeként a húszas évek második felében – Taine miliöelméletére, Julién Bendának az írástudók felelősségét hangsúlyozó intelmére s az erdélyi magyar irodalom példájára hivatkozva – Szenteleky Kornél fogalmazta meg leghatásosabban a "kisebbségi célú, vajdasági tartalmú és tájékozódású" irodalmi programot (Szelei István), korábban ugyanis a délvidéki magyar tollforgatók többsége az egyetemes magyar irodalomhoz tartozónak vallotta magát, azt hangoztatva, hogy értelmetlen és káros a magyar nemzeti irodalom egységét az írók születési helye és "tartózkodási véletlenje" alapján kataszterekre tagolni.

A *Vajdasági írás*, *A Mi Irodalmunk* és a *Kalangya*, később pedig az 1934-ben alapított, baloldali elkötelezettségű *Híd* c. folyóirat is folyamatos közlési lehetőséget biztosított az íróknak, Szenteleky Kornél több kötetre terjedő publicisztikai írásaiban és sok száz levelében igazolta a kisebbségi öntudatú magyar irodalom létjogosultságát s körvonalazta a feladatait is, a két háború között azonban nem születtek értékes sorsfeltáró versek, sorselemző regények, elbeszélések a délvidéki magyar irodalomban. Ez egyébként érthető: a délvidéki magyar irodalom nem szellemi erőttöbblet eredményeként, hanem politikai kényszer következtében teremtődött meg. Csuka és Szenteleky irodalomszervező munkájának hatására az írók módszeresebben láttak munkához, mint korábban, mert rendszeresebben publikálhatták

írásaikat, Szenteleky tehetség-felfedező buzgalma azonban a visszájára is fordult: a harmincas évek elején aggasztóan elszaporodtak a dilettáns tollforgatók, különösen *A Mi Irodalmunk* hasábjain.

“A délvidéki író nehéz helyzetben élt”, összegezte a történeteket Herceg János, arra a mélyreható szemléleti változásra is utalva, amely Szenteleky fellépése után következett be. “Gyakran több ember helyett kellett dolgoznia; sokféle szerepet kellett játszania, mert kevesen voltunk. Irodalom, politika, közgazdaság, népesség, földreform, nemzetiségi elnyomatás - tollúnkkal mindenütt, mindenért küzdenünk kellett. Csoda-e, ha felapróztuk magunkat?”

A szépíró Szenteleky sem alkotott maradandót. Első regénykísérlete, a *Kesergő szerelem*, amely Budapesten jelent meg 1918-ban, erőtlén írás. A második, az *Isola Bella* (Kolozsvár 1931) kerettörténetbe foglalt értelmiségi cselekvésprogram volt csupán, a kisebbségi öntudatosodás láttelepe, amelynek végső konklúziója egy erkölcsi életelv: “Az emberiség hivatása nem a boldogság, hanem a kötelesség”. Novellái és versei között akadtak értékeesebbek is, de nem emelkedtek e korszak átlagos irodalmi teljesítménye fölé.

Ezekből az évekből a költő Csuka Zoltán és Fekete Lajos, a prózaíró Szirmai Károly, Herceg János és Majtényi Mihály, a tanulmány- és regényíró Farkas Geiza s a könyvkritikus-portréíró Kázmér Ernő nevét érdemes megemlíteni, azzal, hogy Szirmai, Herceg és Majtényi pályája a háború utáni évtizedekben teljessé vált ki.

A két háború között az ügyészi cenzúra nyomtára bélyegét a kisebbségi magyar irodalomra és a sajtóra általában. Szenteleky Kornél couleur locale- elmélete valójában csak fedőneve volt a kisebbségi kérdéskör megvilágítását sürgető irodalmi és politikai programnak, s a versek és a prózai művek gyakori allegorizáltsága jórészt szintén a cenzúra szigorával magyarázható. A lapbetiltások, a könyvelkobzások s egy-egy kiadvány megcsonkítása magyarázattal szolgálhat arra is, hogy Majtényi Mihály legfontosabb regénye, a *Hétfejű sárkány* csupán több évtizeddel a megírása és hét évvel a szerző halála után, 1981-ben jelenhetett meg.

A háború éveiben pangás jellemzi az irodalmi életet. A Délvidék egy részének Magyarországhoz való visszacsatolása következtében (a Bánság német megszállás alá került) alapjaiban vált kérdésessé az a kisebbségi különirodalmi ideológia, amelyet korábban a Magyarországtól való kényszerű elszigeteltség alakított ki Jugoszláviában. A *Kalangya* szerkesztője, Herceg

János az irodalmi regionalizmus szolgálatába állította a folyóiratot, a tájirodalmi értékek megmentésére tett kísérletet. “Nem politikai különállás a célunk”, írta Herceg *A diófa árnyékában* c. novellaantológia bevezetőjében, “de szeretnénk továbbra is megtartani azokat az eredményeket, amelyeket keserves munkával elértünk”.

Néhány könyv a történelmi közelmúlt tanulságaira figyelmeztetett. Csuka János *Kisebbségi sorsban* c. kétkötetes cikkgyűjteménye például a délvidéki magyarság húsz évét tekintette át (Subotica 1941), Csuka Zoltán pedig az elszakított Délvidék társadalom- és művelődéstörténetét a teljesség igényével mutatta be egy terjedelmes tanulmánygyűjteményben (*A visszatért Délvidék*, Budapest 1941), amelynek szerzői között Herceg, Szirmai és Fekete Lajos nevével is találkozunk. Két évvel később Csuka Zoltán sajtó alá rendezte a délvidéki magyar irodalom- és művelődéstörténet legfontosabb dokumentumait, Szenteleky Kornél irodalmi leveleit (Zombor-Budapest 1943).

A háború és a háború utáni szerb vérbosszú íróáldozatainak névsora mindmáig nem készült el. A zsidó származású délvidéki magyar publicisták és írók közül néhányan a kommunistaelenes perek és az 1942-es razzia, sokan a náci-nyilas holocaust áldozatává váltak, néhány nemzeti elkötelezettségű magyar író és újságíró pedig a háború után koholt vádak alapján kivégeztek vagy bírósági ítélet nélkül meggyilkoltak a szerbek.

Tito Jugoszláviájában az 1952 szeptemberében megrendezett ljubljanai írókongresszusig a szocialista realizmus volt a kötelező irodalmi-művészeti doktrína, a dogmatizmus azonban a későbbi években is kísértett a magyar lapok és az 1945-ben újraindított *Híd* hasábjain s a könyvkiadásban. A szocreál propagandairódom első foglalatosa a *Téglák, barázdák* c. vers- és novellaantológia (Szubotica 1947), amelynek szerzői az előszó szerint “az országépítés diadaláért” harcoltak, “a népi alkotóerő dicsőségét hirdetve”.

E korszak képviselői a *Szervezett Munkás* és a *Híd* egykori munkatársai, a proletkultos hagyomány folytatói (Gál László, Lőrinc Péter, Laták István és mások), két poémájával (*Lázadás; A munka asszonya*) Markovics János, a fiatalon elhunyt Thurzó Lajos, több, az irodalom világában teljesen járatlan publicista és lapszerkesztő s a hosszú éveig tartó emigrációja után Zágrábban letelepedő Sinkó Ervin, akit a pozsonyi *Tűz* és a budapesti *Nyugat* c. folyóiratban közölt regényei alapján Szenteleky is nagyra tartott. Sinkó négy könyvet publikált a szovjet bolsevizmus elutasítása és a titói (jugoszláv) bolsevizmus felmagasztalása jegyében (*A*

vasút, 1948; *Akik nem tudják, mi fán terem a szemérem*, 1949; *Kísértet járja be Európát*, 1952; *A mi másodík forradalmunk*, 1953).

A szocialista realizmus elleni lázadás első dokumentuma a *Híd* folyóirat 1950. évi április száma, amely tizenöt fiatal író műveinek a közlésével az irodalom egyfajta önelvűségét igyekezett igazolni. Az elmarasztalt lapszám anyagát B. Szabó György főiskolai tanár állította össze, ő írt előszót az írásgyűjteményhez (*Az új nemzedék hangja*), ám a fenyegető ideológiai bírálatok után fegyelmezett párttag módjára visszakozott, sőt szembe fordult a tanítványaival s a pártfogoltjaival is.

Az uralkodó irodalompolitikai felfogástól teljesen függetlenül, 1950-ben jelenik meg Újvidéken Debreczeni József *Hideg krematórium* c. könyve, amely a holocaust iszonyatát mondta el máig ható erkölcsi és művészi érvénnyel. A zsidóság alvilágjárásáról ehhez mérhető mű nem jelent meg magyarul azóta sem; „... pontosságra törekvő valóságrajz s megfontolt, humanista állásfoglalás szerencsés ötvözete ez az élménybeszámoló”, írta róla Vajda Gábor. „Az író... alkalmazkodik a farkastörvényekhez, s így túléli a borzalmakat.” Debreczeni naplóregénye nem náciellenes propagandamű volt, mint e korszak legtöbb, azonos témájú kiadványa, hanem önsebzően őszinte emberi-írói tanúságtétel.

Az ötvenes évek második felében enyhülni kezd az ideológiai szigor. Ennek egyik jeleként, 1955-ben jut el a magyar középiskolás diákokhoz Szeli István *Bevezetés az irodalomelméletbe* c. kitűnő tankönyve, s az évtized végére a régi és az új írónemzedék megteremti műveivel az irodalom viszonylagos autonómiáját.

1957-ben megalakul az újvidéki Forum Lapkiadó és Nyomdaipari Vállalat, rendszeresebbé és tervszerűbbé válik a magyar könyvkiadás, s a *Híd* c. folyóiratban és a lapok irodalmi rovataiban az idősebb nemzedék legjobbjai (Szirmai Károly, Herceg János, Majtényi Mihály) mellett a költő és műfordító Fehér Ferenc és Ács Károly, a prózaíró Németh István, Major Nándor, Kopeczky László és Deák Ferenc s a tanulmányíró-kritikus Bori Imre az, aki a délvidéki magyar irodalom alakulástörténetében egyre inkább meghatározó szerepet tölt be.

A jugoszláv kisebbségpolitika pozitív változása-ként Sinkó Ervin székfoglaló előadásával 1959 októberében Újvidéken megnyílik a Magyar Tanszék, magasabb szintet ér el az értelmiségi utánpótlás nevelése és megteremtődnek az irodalomkutatás intézményi feltelei is.

Az *Ifjúság* c. újvidéki hetilap két évvel később Tolnai Ottó szerkesztésében, *Symposion* címmel irodalmi rovatot indít, amely *Új Symposion* néven 1965-ben folyóirattá alakul, s a legfiatalabb írónemzedék az újavantgárd jegyében harciasán szembe fordul a „vajdasági életérzéses”, „couleur locale-os”, „provinciális primitívizmus”-sal: Belgrád és Zágráb lesz a tájékozódási pontja.

A lázadók szellemi pártfogója a Magyar Tanszék két tanára, Sinkó Ervin és B. Szabó György. Az *Új Symposion*ban kezdi publikálni terjedelmes avantgárdtörténeti tanulmányait Bori Imre, aki ugyancsak a Tanszék tanára.

1964-ben az irodalmi melléklet anyagából *Kont-rapunkt* címmel Bányai János és Bosnyák István antológiát állított össze, amelynek előszavában ezt írta Sinkó Ervin: „Hús- és huszonegynéhány éves fiatalok, akik addig magukra hagyottan és magukba veszve, magányosságuk tudatában tehetetlenül tengődtek cigányzenés sivar kisvárosokban és sáros, poros falvakban, egyszerre csak, hála a Novi Sad-on létesített magyar nyelvi és irodalmi egyetemi tanszéknek, egymásra találtak... fiataljaink nem érezhették magukat elszigetelt tábornak, hanem épp ellenkezőleg, a saját provinciális elmaradottságát s minden öröklött, visszahúzó hagyományt és dogmát vakmerően likvidálni akaró, a mindent újrakezdő, mindent megújító forradalmi jugoszláv szellemiség részének. A világ minden értéke felé szabadon kaput táró, az emberi egyetemességre törő jugoszláv forradalmi szellemnek az ihlete és ereje az, ami nélkül [a] Vajdaság talaján az ő megjelenésüket hamar betemette volna a por és a sár...”

Az *Új Symposion* nagy visszhangra talált a kádári Magyarország és a nyugati magyar emigráció íróinak körében: a modern művészeti törekvések, a kendőzetlenül nyílt beszéd és a politikai bátorság jelképe lett, pedig csak a nyugat-európai hatásokat befogadó jugoszláviai szellemi életre és a Moszkvával szembehelyezkedő jugoszláv politikai állásfoglalásokra nyitott ablakot (hiteles képet adott pl. a csehszlovákiai és a lengyelországi történekekről), a cigányzenés, sivar délvidéki magyar kisvárosok és a sáros, poros magyar falvak szorongató gondjairól azonban nem mondott semmit.

A hatvanas években senki sem ütközött meg azon, hogy a melléklet és a folyóirat ideológiai színezett írásai az ifjú Marx, az ifjú Lukács György, az ifjú Sinkó és a Tito személyi kultuszát támogató Miroslav Krleža egy-egy gondolatának a bőbeszédű újrafogalmazásai voltak csupán, s hogy a Nyugat- Európából Belgrádba

és Zágrábba, majd jelentős késéssel Újvidékre importált egzisztencializmus, strukturalizmus és "új szenzibilitás" többnyire csak zavaros okfejtésekben hagyott nyomot a lap elméleti-irodalomesztétikai írásaiban. Az irodalmi újavantgárd és a politikai új baloldal ötletszerű szövegek formájában, de egy bordában szőtt művészeti-politikai irányzatként jelentkezett az *Új Symposion* hasábjain, jugoszláv színezetű nemzetföldrőltséget sugalmazva s a Moszkvával dacoló jugoszláv politikát népszerűsítve, határon innen és túl.

A folyóirat köré csoportosuló fiatal írók egy része azonban alkotó módon értelmezte a megszólalás szabadságát, s a tagadás és a lázadás gesztusain túl viszonylag korán eljutott a művészi értékű önkifejezésig, s ezen a réven a délvidéki-vajdasági kisvilág és az adott kor hiteles megidézéséig is. Elsősorban Domonkos István költészete és Gion Nándor prózája volt az, amelyben az olvasó a maga világára ismerhetett, az évek múltával azonban Podolszki József, Jung Károly, Sziveri János és Csorba Béla költészete, Juhász Erzsébet és Bognár Antal prózája, a folyóirat körén túl pedig Varga Zoltán, Dudás Károly, Tari István, Apró István, Kontra Ferenc és Majoros Sándor művei is jelezték: nem Belgrád és Zágráb irodalmi és politikai forrágata, hanem mindenekelelt önnön léthelyzetük, a kisebbségi ember élethelyzete és a magyar irodalom érték- és hagyományrendje az, amely a tájékozódásuk szilárd alapjává vált.

Kormányeltörésben című remekművű versében ugyanis, amelyet különben Weöres Sándor *Kuli* c. verse meg egy kortárs svéd költő vers-ötlete ihletett, Domonkos leleplező erejű számvetést készített a hatvanas évek jugoszláviai valóságáról. A hazáját, a szülőföldjét, a családját s az anyanyelvét: az önazonosságát is elvesztő, otthontalanul tengődő vendégmunkás dadogó szavaival megfogalmazta a kiszolgáltatott kisebbségi ember, tágabb értelemben pedig a senkiföldjére taszított huszadik századi kisember egzisztenciális drámáját, közvetett módon gúnyt űzve abból a "jugoszláv forradalmi szellemiség"-ből is, amelyet Sinkó Ervin az idézett *Symposion*-antológia előszavában oly túlszigázott hangon méltatott. A Domonkos-poéma így kezdődött:

én lenni
 én nem tudni magyar
 élni külföld élet
 pénz nyelv zászló
 himnusz bélyeg
 elnökök vezérek
 előkotorni megfelelő

ott ahova érek
 mi meghalni mindnyájan
 ügyis téves csatatéren

Az első *Symposion*-nemzedéknek és az utána következő fiataloknak a legjobbjai az alkotói öntudatosodásnak ezt az útját járták végig, s törekvéseik végül akaratlanul is találkoztak az idősebb nemzedék és a középgeneráció valóságfeltáró szándékával, persze nem az irodalmi formanyelv, nem az irodalmi kifejezőeszközök tekintetében, hanem az írástudói felelősség vonatkozásában.

Legértékesebb műveiben (*Agyonvert csipke; Virág utca 3; Prózák könyve*) a *Symposion*-mozgalom megszervezője, a melléklet első szerkesztője: Tolnai Ottó is ezen az úton haladt, olykor azonban egészen furcsa vargabetűket követve. Számolatlanul közölt műhelyforgácsai és kidolgozatlan vers-vázlatok, polgárpukkasztó rögtönzése, posztmodern szemléletre valló, teljesen érdektelen szövegirodalmi kísérletei tartós hatással voltak az új nemzedékre. Egyik korai követője, Podolszki József terjedelmes tanulmányokban hívta fel a figyelmet a Tolnai-féle mutatóváltásért a Sziveri-nemzedék körében való kóros elharapózására, ez a könyve azonban mindmáig nem jelenhetett meg, mert tükröt tartott a nemzedéki elvű kritika és az új költőgeneráció elé.

A különösség-hajszolással, a tartalmatlan újavantgárddal nem volt vitája a politikai hatalomnak, hiszen ez az alkotói szabadság látványos és ártalmatlan megnyilvánulásaként szépen belesimult az egyre inkább kiüresedő "jugoszláv forradalmi szellem"-be, az új baloldal eszmeiségéből következő társadalombírálat, a hangsúlyozott politikai ellenzékiesség és a kisebbségi problémák nyílt felvetése azonban büntetendő cselekedetnek számított a jugoszláv pártállamban, főképp a többszörösen ellenőrzött kisebbségi lapok esetében. 1971-ben Miroslav Mandić Tito-ellenes filmesszéje és Rózsa Sándor kisebbségi tárgyú satirikus írása miatt az ügyészség betiltja a folyóirat két számát; Tolnai Ottó főszerkesztőt feltételeesen egy, Rózsa Sándort letöltendő három év börtönbüntetésre ítélik. (Rózsa Németországba, Kölnbe emigrál.) 1983-ban Sziveri János főszerkesztőt leváltja és a folyóirat egész munkatársi gárdáját eltávolítja a lap alapítója, azzal az indoklással, hogy a szerkesztőség "önigazgatásellenes, anarcholiberalista és újbalos nézeteket" terjesztett. A kifogásolt szövegek között szerepelt Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* c. verse is. (A belgrádi magyar nagykövetség közbenjárására Sziveriék korábban cenzúrázni

voltak kénytelenek Eörsi István Lukács-interjúját, amelyben a marxista filozófus Kádár Jánosról mondta el nem kifejezetten hízelgő véleményét.)

A jugoszláv pártállam belső ellentmondásait Tito emberei a politikai leszámolások és a durva megbélyegzések eszközével igyekeztek feloldani. A jugoszláv államvezetésnek a Tájékoztató Iroda 1948. évi határozatával való szembefordulása után több ezer elítélt került a Goli otok nevű börtönöszigetre, közöttük néhány magyar író és közíró is (Dér Zoltán, Dési Ábel, Hock Rezső, Lévy Endre, Markovics János) s a Magyar Szó c. újvidéki napilap főszerkesztője, Kek Zsigmond. A hetvenes évek elején a horvátországi nemzeti ellenállás letérése után számos horvát író börtönöztek be. Ekkor került zúzdába az *Új Symposion* említett két száma, s ettől kezdve egyre inkább szigorodtak a publikálás feltételei is: a Forum Kiadó bezúzatott egy irodalmi évkönyvet (*Tükör 71*), megcsonkította Sinkó Ervin drvari naplóját, és Vajdaságban hajtóvadászat indult a nem létező magyar nacionalisták ellen: nacionalizmus vádjával két évre börtönbe zárták Huszár Zoltán költőt (erről nem adott hírt a sajtó) és Vicei Károlyt, mert szülővárosában, Zentán magyar kísérleti színpadot akart létrehozni.

A politika ártó befolyását leginkább a közvetítő műfajok sinylették meg: az irodalomtörténet-írás és a kritika. Ami fontosat az írók a költészet és a próza metaforikus nyelvén elmondhattak, azt fogalmi nyelvén a kritika csak óvatosan írhatta körül. Tetézte a bajt, hogy az *Új Symposion* esszéiről, a Magyar Tanszék későbbi tanárai (Bányai János és tanítványai) a modern irodalomelméletek alkalmazása közben a műalkotásokat gyakran az elméleti okfejtések szemléltető eszközeinek tekintették csupán, s a tekintély rangjára emelték a tudományoskodó semmitmondást. "El kell csak olvasni a 'tanulmány'-aikat", írta erről az írástevői gyakorlatról Tornán László. "A toposzoktól, kánonoktól, kanonizációtól, dekanonizációtól, intertextualitástól, metanarrációtól, a verbális prezentációtól, a diszkurzustól, a kronotopozoktól, az átszemantizált kódrendszertől, a tematikus ekvivalenciától, a limes- konfliktustól, az egzisztenciális reflexiótól, a metafikcionalitástól, a bibliikumtól már nem látni a magyar szavakat."

A háború utáni években hosszú ideig Bori Imre volt a délvidéki magyar irodalom egyetlen koncepciózus kritikusa és irodalomtörténésze. Tanulmányt és kritikát a pályatársai közül többen is írtak (B. Szabó György, Major Nándor, Szeli István), de senki sem olyan módszeresen és rendszeresen, mint ő. Első kritika- és tanulmánygyűjteménye, *Az ember keresése* 1960-ban jelent meg.

A délvidéki magyar irodalom két háború közötti korszakáról a hatvanas évek végéig nem készült áttekintés; Herceg János, Majtényi Mihály és Lőrinc Péter szubjektív visszaemlékezései nem pótolhatták ezt a hiányt. S bár a *Vajdasági ég alatt* c. versantológia előszavában (ez a gyűjtemény is 1960-ban

jelent meg) Bori a vulgármarxista történelemfelfogás jegyében azt a képtelenséget vetette papírra, hogy: "Költészetünk igazi története, mint ahogy ennek a tájnak az igazi története is 1944-ben kezdődött" (értsd: a szocialista Jugoszlávia létrejöttével), Szeli István és Majtényi Mihály utólagos bírálatát elfogadva, néhány év múlva éppen ő vállalkozott arra, hogy felkutassa a feledésbe merült műveket, rendszerezze a fellelhető adatokat, és egységbe foglalja mindazt, amit a kisebbségi magyar irodalom szóban forgó korszakáról érdemes volt lejegyezni.

1968-ban jelent meg nagy terjedelmű, hézagpótló műve, *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig*, amely azután, átdolgozott és lényegesen bővített formában négy kiadást ért meg. Bori Imre hatalmas vállalkozásba fogott, hiszen forrásmunkák és bibliográfiai gyűjtések nem álltak a rendelkezésére, a gyűjtést, a rendszerezést és az értékelést egymagának kellett elvégeznie.

E munka nehezen túljutva, a nagy nemzeti irodalomtörténetek mintájára: tüzetes műelemzések és portrék formájában, irányzatokra bontva és korszakokra tagolva mutatta be a két háború közötti magyar kisebbségi irodalom világát; esetenként a fenntartásait is kimondta, de epigonok és dilettánsok egész hadát vonultatta fel a könyv lapjain, s ez már kritikusai vétség volt: a minőség- és a mértékérzék bántó hiánya.

Ennél is nagyobb hiba azonban, hogy - vélt vagy valóságos politikai kívánalmaknak eleget téve - tájirodalmi előtörténetet konstruált az államfordulat előtti idők gyér és esetleges irodalmi terméséből, s megalapozta azt a hiedelmet, hogy a történeti Délvidéken a délvidéki szerb irodalomhoz hasonlóan egy "autochton" délvidéki magyar irodalom is létezett, amelynek természetes folytatása volt Szentelekyék irodalmi ténykedése. Kritikusai mércéjét tehát nem a magyar irodalom értékeihez igazította, politikai értelemben pedig arra tett kísérletet, hogy elszigetelje a magyar irodalom egészétől a délvidéki magyar irodalmat.

"Vitathatatlan, hogy az önálló képződményt jelentő regionális magyar irodalom" a két világháború között "magyar érdek volt, a megmaradás egyik feltétele", írta erről a kérdésről Beke György. "Az már aztán a történe-

lem csapdája, vagy éppen a logikája, hogy a kényszerű délvidéki magyar irodalmi 'önállóság' vált egy következő korszakban, a Tito-rendszerben a nemzeten belüli újabb hasadás, a 'jugoszláviaiság' igazolásává."

Egyéb műveiben Bori Imre ellentmondott önnön különirodalmi elveinek: egész munkásságát a magyar irodalom szolgálatába állítva, tanulmányok sorában elemezte a huszadik század legjelentősebb alkotóinak életművét, és akkor méltatta és népszerűsítette Kassákot, Füst Milánt, Weöres Sándort, Németh Lászlót, Szentkuthy Miklóst, Hamvas Bélát, Határ Győzőt, Pilinszkyt, Mészöly Miklóst és Mátyás Ivánt (a névsor korántsem teljes), amikor a magyarországi irodalomkritika nem beszélhetett róluk érdemeiknek megfelelően. Bori háromkötetes magyar avantgárdtörténeti munkája (*A szecessziótól a dadáig*, 1969; *A szürrealizmus ideje*, 1970; *Az avantgarde apostolai*, 1971) kultúrtörténeti jelentőségű mű, József Attila költészetéről és Krúdy műveiről szóló tanulmányai pedig fordulópontot jelentettek a magyar irodalomtörténet-írásban.

A Magyar Tanszék tanárai és az 1969-ben alapított újvidéki Hungarológiai Intézet munkatársai bibliográfiai-könyvészeti és irodalomtörténeti kutatómunkát is folytatnak. Utsi Csaba elsősorban a kisebbségi, Thomka Beáta pedig a kortárs magyar irodalomról írt magas színvonalú tanulmányokat, kritikákat, esszéket.

A legtöbbet s a leggyakrabban publikáló és a legtagabb kitekintésű irodalomkutató a tanszéki irodalom-és kultúraszemlélettel élesen szembeforduló Vajda Gábor, aki egyebek mellett egy nagy megbotránkozást és felháborodást kiváltó ellen-irodalomtörténetet is írt: *A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig* c. munkájában pontról pontra helyreigazította Bori Imre, Szeli István, Bányai János és más szerzők politikai, irodalomtörténeti és esztétikai ítéleteit.

A jugoszláviai polgárháború kitörése előtt és után több délvidéki magyar író (Sziveri János, Radics Viktória, Balázs Attila, Ladik Katalin, Thomka Beáta, Apró István, Gion Nándor, Bozsik Péter, Kalapáti Ferenc, Fülöp Gábor, Mák Ferenc, Szügyi Zoltán, Majoros Sándor, Bognár Antal, Varga Szilveszter, Sebők Zoltán, Fenyvesi Ottó, Szombathy Bálint, Guelmino Sándor, Szathmári

István) elhagyta az országot és áttelepedett Magyarországra. Közülük hárman: Sziveri János, Guelmino Sándor és Gion Nándor ma már a Farkasréti temetőben nyugszanak.

Néhány áttelepült elhallgatott, a többségük azonban rendszeresen publikál a magyarországi és a délvidéki lapokban, folyóiratokban. Új írásaikban és könyvekben az elveszített szülőföld emlékei üzennek.

Irodalom: Ugart kell tömnünk (Válogatás a Vajdasági írásból) (Újvidék); Szenteleky Kornél: Új életformák felé (Újvidék); uő.: Új lehetőségek - új kötelességek (Újvidék); Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933 (Zombor-Budapest 1943); Herceg János: Összegyűjtött esszék, kritikák I., II. (Belgrád 1999, 2000?); Csuka Zoltán szerk.: A visszatért Délvidék (Budapest 1941); Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918-1941 (Budapest 1995); Majtényi Mihály: A magunk nyomában (Újvidék 1961); uő.: Szikra és hamu (Újvidék 1963); Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig (Novi Sad 1968); uő.: A jugoszláviai magyar irodalom rövid története (Újvidék 1993); Kiss Ferenc: És Szabadka... (Debrecen 1994); Utsi Csaba: Irodalmunk és a Kalangya (Újvidék 1984); Csáky Sörös Piroska: A jugoszláviai magyar könyv 1945-1970 (Újvidék 1973); uő.: Vajdasági magyar könyvek 1918-1941 (Újvidék 1988); uő.: A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1957- 1983 (Újvidék 1984); uő.: A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1984-1999 (Újvidék 2000); Szeli István: Nemzeti irodalom - nemzetiségi irodalom (Újvidék 1974); uő.: Történelem történelem (Újvidék 1981); uő.: A magyar kultúra útjai Jugoszláviában (Budapest 1983); uő.: Az erózió ellen (Újvidék 1986); Domonkos László: Magyarok a Délvidéken (Budapest 1992); Dr. Székely András Bertalan szerk.: Barométer. Az ex-YU magyar közérzeti irodalom antológiája (Zenta-Tóthfalu—Szabadka 1997); Vajda Gábor: A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig (Budapest é. n.); uő.: Visszaidegenedés (Budapest 2000); Tornán László: A bűnös irodalompolitikától az irodalom bűneiig (Újvidék 2001); Gerold László: Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918-2000) (Újvidék 2001); Hornyik Miklós: Határsértés (Budapest 2002).